

PERSONALIZM EUROPEJSKI

Personalizm chrześcijański, który polega na afirmowaniu Osobowego Boga i nienaruszalnej godności osoby ludzkiej wyznacza prymat *osoby* przed *rzeczą*, *więcej być* przed *więcej mieć*, *etyki* przed *techniką*, *wymiaru moralnego* przed *wymiarem ekonomicznym*, *pracy* przed *kapitałem* i *miłosierdzia* przed *sprawiedliwością* (Jan Paweł II).

10 września 2014 roku po raz pierwszy w historii, Prezydent Polski Bronisław Komorowski wystąpił w Niemieckim Bundestagu (*Deutscher Bundestag*) w Berlinie. W historycznym Wystąpieniu Prezydent powiedział: „Rdzeniem kultury europejskiej jest bowiem personalizm. Można wywodzić personalizm z chrześcijaństwa, które stworzyło ów koncept człowieka rozumiejącego samego siebie jako «osobę». Można też wywodzić z tradycji oświeceniowej, w której precyzyjnie został zapisany przez Immanuela Kanta. Tym, co łączy Europejczyków jest przekonanie o niezbywalnej godności każdej istoty ludzkiej. I to zgodnie z tym przekonaniem musimy budować całą edukację i prawodawstwo, formować życie gospodarcze i instytucje. To wokół personalizmu musimy dzisiaj budować jak najszerszą, mającą globalny zasięg, swoistą «koalicję antropologiczną», uznającą prymat osoby ludzkiej. To podstawowe przesłanie, które winno dziś płynąć z Europy i dla Europy. I to tego konceptu człowieka jako osoby – istoty rozumnej, wolnej, społecznej i obdarzonej nieskończoną godnością – musimy bronić, mając potwierdzoną przez historię świadomość, że gdy godność ludzka jest zagrożona, kompromis przestaje być samoistną wartością”¹.

¹ B. Komorowski, *Wystąpienie Prezydenta RP w Bundestagu*, Berlin, 10 września 2014, s. 5.

Personalizm stanowi system, czyli sposób odczytywania rzeczywistości z faktu osoby. Osoba jest kluczem do rzeczywistości (Borden Parker Bowne, 1847-1910, ojciec personalizmu amerykańskiego). Jako kierunek naukowy, filozoficzny (społeczno-etyczny) i teologiczny personalizm widzi najwyższą rzeczywistość i wartość w osobach: Boskich lub ludzkich, czy anielskich (osoba jest koroną rzeczywistości absolutnie w Bogu, zaś analogicznie w człowieku, czy też osobowym stworzeniu).

Definiując osobę ludzką jako jedność ciała i duszy, *corpore et anima unus* (*Gaudium et spes*, 14), Sobór Watykański II podkreślił znaczenie i godność osoby ludzkiej. Według personalizmu chrześcijańskiego osoba to subsystem w relacji, czyli podmiot w relacji. Zatem osoba ludzka ma wymiar indywidualny i wymiar komunitarny. Wymiar indywidualny osoby ludzkiej stanowi podmiot, zarówno podmiot obiektywny (*hypostasis*) jak i podmiot subiektywny (*prosopon*). Wymiar komunitarny osoby ludzkiej stanowi relacja do Boga i bliźniego. Relacja do Boga (wertykalna) nazywa się osobowo relacją wiary (Hbr. *emuna* – oprzeć się na Skale, a nie na sobie samym), bądź ogólnie relacją religijną. Relacja zaś do bliźniego (horyzontalna) nazywa się relacją społeczną. Pełny wymiar osoby ludzkiej wyraża Słowo Życia: *Będziesz kochał Boga ponad wszystko, a bliźniego swego jak siebie samego, to czynź a będziesz żył* (por. Łk 10,27-28). Zatem osoba ludzka to podmiot w relacji do Boga i bliźnich.

Mówiąc zaś o godności osoby ludzkiej personalizm chrześcijański wyróżnia naturalną i nadprzyrodzoną godność osoby ludzkiej. Każdy człowiek jest obrazem Boga (Rdz. 1,27) i to stanowi naturalną godność osoby ludzkiej. W Jezusie Chrystusie stajemy się przybranymi dziećmi Boga (J 1,12-13) i to stanowi nadprzyrodzoną godność osoby ludzkiej.

Albert Cornelius Knudson, który należy do Bostońskiej Szkoły Personalizmu amerykańskiego, napisał w książce *The Philosophy of Personalism* (1927), że „personalizm reprezentuje jeden z najstarszych i najszerzych nurtów historii ludzkiej myśli, odnosi się on organicznie i strukturalnie do duchowej filozofii wszystkich wieków. Jest on dojrzałym

owocem ponad dwóch tysiącleci intelektualnego wysiłku, zmagania; stanowi szczyt piramidy, której podstawa opiera się na Płatonie i Arystotelesie”².

Personalizm europejski prezentuję w kluczu *osób* wybitnych personalistów europejskich i w kluczu ich *narodów*.

Personalizm angielski

John Henry Newman (1801-1890)

John Henry Newman urodził się w Londynie. Ponad dwadzieścia lat był duchownym anglikańskim i nauczycielem akademickim w Oriel College w Oksfordzie. Jako kaznodzieja, teolog i lider Ruchu Oksfordzkiego był prominentną osobą w Kościele anglikańskim. Głębokie studium Pierwotnego Kościoła doprowadziło go stopniowo do pełnej komunii z Kościołem Katolickim. Razem z bliskimi kolegami przeniósł się do Littlemore koło Oksfordu, aby modlić się i studiować, zwłaszcza Ojców Kościoła. 9 października 1845 roku bł. Dominik Barberi, pasjonista, przyjął Newmana w Littlemore do Kościoła Katolickiego. W roku 1847 otrzymał katolickie Święcenia Kapłańskie w Rzymie. Bł. Pius IX zachęcił Newmana, aby otworzył oratoria Św. Filipa Nereusza w Anglii. J. H. Newman był płodnym i wpływowym pisarzem na różne tematy, m.in. o rozwoju doktryny chrześcijańskiej, relacji wiary i rozumu, o prawdziwej naturze sumienia i edukacji uniwersyteckiej. W roku 1879 Leon XIII powołał Newmana na kardynała. Umarł 11 sierpnia 1890 roku w Birmingham Oratory, które założył. J. H. Newman został osobiście beatyfikowany przez Benedykta XVI w Birmingham 19 września 2010 roku.

Metoda personacji

W kazaniu zatytułowanym *Odpowiedni wpływ religii naturalnej i objawionej*, wygłoszonym 13 kwietnia 1830 roku w Oksfordzie, Newman przedstawił swoją metodę personacji.

² A. C. Knudson, *The Philosophy of Personalism*, Abingdon, New York 1927, s. 434.

Według Newmana „filozof dąży do Boskiej zasady, chrześcijanin zaś do *Boskiego Pośrednika*”³. Stąd istnieje wielka różnica między charakterem etycznym powstałym pod wpływem religii naturalnej, a charakterem moralnym uformowanym w szkole chrześcijańskiej.

„Można zauważyć, że ta «metoda personacji» (nazwijmy ją tak) przewija się przez cały objawiony system. Właśnie do niej została odniesiona doktryna o Osobowości Ducha Świętego. Nauka o grzechu pierworodnym skupia się w osobie Adama i w ten sposób może być przekazywana i zrozumiała dla całej ludzkości. Zasada Zła jest nam objawiona w osobie jego autora, Szatana. Co więcej, jest tak nie tylko w wypadku realnie istniejących bytów, jak pierwszy człowiek i Zły Duch, lecz nawet wówczas, kiedy mają być użyte pewne figury (obraz, liczba, metafora), ten system dotyczy również ich. Ciało wiernych ludzi, czyli Kościół, rozważane jako miejsce zamieszkiwania Jednego Świętego Ducha, jest obdarzone metaforyczną osobowością i ma stanowić jedno, aby w sposób praktyczny wpływać i kierować ludzkim postępowaniem, od którego cały system, można powiedzieć, bierze początek. I znowu z tego samego powodu, to znaczy z potrzeby skoncentrowania energii ciała chrześcijańskiego i powiązania jego członków w ścisłą więź (jedność), okazało się właściwe już w czasach apostołskich powierzenie każdego poszczególnego Kościoła opiece jednego pasterza czy biskupa, który w ten sposób stanowił personalny (osobowy) typ Chrystusa – mistycznego, nowego i duchowego człowieka; centrum akcji (działania) i żywego świadka przeciwstawiającego się wszelkim herezjom i nieporządkom”⁴.

Tymczasem Pismo święte – dowodzi Newman – stara się usilnie stłumić dumne samozadowolenie, nie tylko całą doskonałość moralną wyraźnie odnosząc do Najwyższego Boga, ale nawet zasadę dobra, wszczepioną i stopniowo realizowaną w naszych sercach, nieustannie ukazuje nam jako Osobę, mocno akcentując, że nie jest ona naszą własnością i nie może nas prowadzić do żadnego samouwielbienia. Na przykład – kontynuuje

³ J. H. Newman, *The Influence of Natural and Revealed Religion Respectively*, w: *Fifteen Sermons preached before the University of Oxford*, Londyn 1896, s. 28.

⁴ Tamże, s. 29-30.

Newman – czytamy o Chrystusie, który kształtuje się w nas – mieszkając w sercu – o Duchu Świętym, który czyni nas Swoją świątynią. Szczególnie znamieną jest obietnica naszego Zbawiciela: „Jeśli kto Mnie miłuje, będzie zachowywał Moje słowo, a Ojciec Mój umiłuje go, i przyjdziemy do niego, i będziemy w nim przebywać” (J 14, 23)⁵.

Kiedy Leon XIII w roku 1879 ustanowił J. H. Newmana kardynałem, Newman przyjął jako motto kardynalskie słowa św. Franciszka Salezego „Cor ad cor loquitur” („Serce mówi do serca”). Epitafium Newmana, które sam ułożył, brzmi „Ex umbris et imaginibus in veritatem”, czyli „Z ciemności poprzez obrazy do prawdy”. Prawda jest związana z Osobą, prawda odnosi się (ma relację) do żywej Osoby.

Wypowiedzi J. H. Newmana o sumieniu stanowią najpiękniejsze i znaczące nauczanie, które nam pozostawił. Czasami jest nazywany *Doctor conscientiae*, czyli doktorem sumienia (nauczyciel sumienia). W roku 1990 odbyło się w Rzymie sympozjum poświęcone Newmanowi, na którym Kard. Joseph Ratzinger przekazał swoje osobiste doświadczenie dotyczące Newmana. Było to we wczesnych latach Wyższego Seminarium Duchownego we Freising, gdy prefektem był Alfred Läpple.

„Dla nas w tym czasie (1946) doktryna Newmana o sumieniu stała się ważną podstawą *personalizmu teologicznego*, który nas wszystkich fascynował (pociągał). Nasz obraz istoty ludzkiej i nasz obraz Kościoła był przeniknięty tym punktem wyjścia. Doświadczaliśmy roszczenia partii totalitarnej, która pojmowała siebie jako wypełnienie historii i negowała sumienie indywidualnej osoby. Jeden z jej przywódców powiedział kiedyś: «Ja nie mam sumienia. Moim sumieniem jest Adolf Hitler». Widzieliśmy przerażające zniszczenie człowieka

⁵ Por. tamże, s. 29. R. J. Dombro, *Cardinal Newman's Concept of the Method of Personation*, Fordham University 1950.

John MacMurray (1891-1976)

John MacMurray urodził się w Szkocji, w miejscowości Maxwellton (region Kirkcudbright) w roku 1891. Jego rodzina była głęboko religijna, rodzice byli tradycyjnymi kalwinistami należącymi do Kościoła szkockiego. Na początku małżeństwa zarówno ojciec jak i matka byli pod wielkim wpływem Mood'ego i Sankey'a, ewangelików amerykańskich. Oddziaływanie tego ruchu ewangelików było głębokie. Jego ojciec, jako młody człowiek, zamierzał jechać na misje do Chin, ale pozostał w domu, aby wspierać rodzinę. John wzrastał z poczuciem, że to on powinien zrealizować misje w Chinach. Kiedy John miał około dziesięciu lat, rodzina przeniosła się z południowo-zachodniej Szkocji do Aberdeen. W Aberdeen ojciec wstąpił do Kościoła Baptystów, „lecz po odkryciu pewnych nieprawidłowości w rachunkach finansowych, opuścił ten Kościół i przyłączył się do wspólnoty Braci z Plymouth”⁶. John otrzymał wykształcenie w Średniej Szkole i Kolegium Roberta Gordona w Aberdeen.

W roku 1909 rodzina przeniosła się do Glasgow i MacMurray studiował w Uniwersytecie Glasgow, gdzie otrzymał magisterium i licencjat. John miał zamiar studiować w uniwersytecie, aby zostać misjonarzem. Kiedy rodzina przeniosła się do Londynu, pozostał w Glasgow, by zakończyć studia. Zaczął wtedy regularnie uczestniczyć w działalności ewangelików. Uformował grupę młodych w jego wieku, którzy spotykali się raz w tygodniu w swoich domach, aby studiować Biblię i modlić się. Służył jako asystent ewangelików w misji pod namiotami w hrabstwie Aberdeen: „Byłem przekonany, że religia posiada swoją własną realność tak bardzo, iż później nigdy nie byłem w stanie jej kwestionować”⁷. Podczas studiów należał do Chrześcijańskiego Ruchu Studentów i Misyjnej Unii Studenckich Wolontariuszy, ponieważ zamierzał zostać misjonarzem. Podczas studiowania Listu św. Pawła do Rzymian stwierdził, że: „to było ukazanie nie doktryny, ale doświadczenia, które jest dostępne dla każdego, kto pokłada swą nadzieję w Chrystusie. To jest doświadczenie bycia uwolnionym od beznadziejnego i śmiertelnego

⁶ J. MacMurray, *Search for Reality in Religion*, London: Friends Home Service Committee, 1965, s. 7.

⁷ Tamże, s. 9.

zmagania bycia posłusznym, by zachować prawo moralne, do radosnego udziału w chwalebnej wolności dzieci Bożych”⁸.

John MacMurray interesował się bardzo naukami ścisłymi, zwłaszcza astronomią, biologią, chemią i geologią. Z tych studiów wyniósł ogólne wrażenie, że „nauki ścisłe są o wiele łatwiejsze od studiów humanistycznych, a zwłaszcza filozofii”⁹. W roku 1913 MacMurray uzyskał magisterium. Wcześniej zdobył Snell Exhibition w Oksfordzie. W październiku 1913 roku rozpoczął studia w Balliol College w Oksfordzie i jako naukowiec zapisał się na dwuletni kurs dotyczący Wielkich Filozofów. Jeden tylko rok studiów poświęcił Platonowi i obserwacji potyczek między filozoficznymi idealistami a realistami, ponieważ zaczęła się Pierwsza Wojna Światowa. Służył w armii we Francji podczas wojny, najpierw z Royal Army Medical Corps, a potem jako lejtnant otrzymał krzyż walecznych. W październiku 1914 roku służył w batalionie Cameron Highlanders nad rzeką Sommą. „W końcowym ataku niemieckim został ranny w obronie Arras w 1918 roku i powrócił jako inwalida do domu”¹⁰. Otrzymał zezwolenie na powrót do Oksfordu, aby zdać egzaminy i uzyskać dyplom. W lecie 1919 roku uzyskał drugie magisterium w Balliol College. „Zanim zakończyły się studenckie dni, jego osobisty wgląd w religię był w pełni i w końcu ekumeniczny”¹¹. Po studiach stwierdził, że „nie powinien już nigdy wpaść w wielki błąd identyfikowania, czyli utożsamiania religii z teologią bądź z jakimkolwiek systemem wierzeń”¹².

W latach 1918-1919, po Pierwszej Wojnie Światowej wykładał filozofię w Uniwersytecie Manchester. W latach zaś 1919-1921 został profesorem filozofii w Uniwersytecie Witwatersrand w Johannesburgu. Od 1921 do 1928 MacMurray został nauczycielem akademickim i tutorem w oksfordzkim Balliol College. Od 1928 do 1944 był profesorem filozofii w Uniwersytecie Londyńskim, natomiast w latach 1944-1957

⁸ Tamże, s. 14.

⁹ Tamże, s. 16.

¹⁰ Tamże, s. 16.

¹¹ Tamże, s. 16.

¹² Tamże, s. 15.

John MacMurray został profesorem filozofii moralnej w Uniwersytecie Edynburskim. Prof. MacMurray był członkiem Międzyuniwersyteckiej Rady ds. Wyższych Studiów Zagranicznych od początku aż do roku 1957. Wierzył, że chrześcijaństwo musi się odrodzić i być na nowo odkryte. Pozytywną fazę w jego rozwoju religijnym stanowiło „usiłowanie odkrycia rzeczywistości religii przez próbę odpowiedzi na pytanie: «Co to jest chrześcijaństwo?»”¹³. Poszukując realności doświadczenia religijnego John MacMurray odkrył jak bardzo jego historia powtórzyła odyseję Sörena Kierkegaarda.

John MacMurray wiele podróżował w USA oraz odwiedził Jamajkę, Ghanę i Nigerię. Główne jego publikacje są następujące: *Freedom in the Modern World; Interpreting the Universe; Philosophy of Communism; Creative Society; Reason and Emotion; Structure of Religious Experience; The Clue of History; The Boundaries of Science; Challenge to the Churches; Constructive Democracy; Conditions of Freedom; The Self as Agent* (Faber, 1957); *Persons in Relation* (Faber, 1961); *Science, Art and Religion* (University of Liverpool Press, 1961); *Search for Reality in Religion* (Friends Home Service, 1965).

1. Forma tego, co osobowe

Głównym zainteresowaniem Johna MacMurray był „kryzys tego, co osobowe”, jak sam nazwał. Jasno rozróżnił trzy poziomy: materialny, organiczny i osobowy¹⁴. Poziom materialny oznacza prawidłowe myślenie i na tym poziomie znajduje się wiedza, m.in. teologia i filozofia. To jest struktura, mechaniczna moralność, która wyraża się w „spontanicznej jednolitości lub posłuszeństwie prawu”¹⁵. Poziom organiczny oznacza poprawne odczuwanie i jest reprezentowany przez sztukę oraz obrzędy, rytuały. To jest instytucja. „Tak jak myśl jest powiązana – napisał J. MacMurray – w sposób szczególny z prawdą, tak odczuwanie jest szczególnie związane z pięknem. Dla życia ludzkiego piękno jest tak samo ważne jak prawda – a nawet bardziej ważne – i piękno w życiu jest owocem

¹³ Tamże, s. 24.

¹⁴ John MacMurray, *Freedom in the Modern World*, Broadcast Talks on Modern Problems, New York-London: D. Appleton Century Company, 1938, s. 175-203.

¹⁵ Tamże, s. 182.

prawdziwego uczucia”¹⁶. Poziom organiczny posiada moralność społeczna, która wyraża się w „spontanicznej zmianie, przystosowaniu do środowiska, w służbie życiowym celom”¹⁷. Najważniejszy jest poziom osobowy, który oznacza poprawnie działać, prawidłowo czynić i religia znajduje się na tym poziomie, zatem modlitwa, wytrwałość i miłość. W aktach odsłaniamy naszą prawdziwą naturę. Według J. MacMurray przyjaźń stanowi moralność osobową:

„Moralność jest wynikiem osobowej wolności. Ta wolność jest zakorzeniona w naszej możliwości bycia realnymi i miłowania rzeczywistości. Najwyższą realnością życia ludzkiego jest rzeczywistość osób i to osób we wzajemnych osobowych relacjach jedni z drugimi, przyjaźń zatem stanowi istotę moralności. Ostatecznie nasza realność zawiera się dokładnie w naszej możliwości, aby znać ludzi takimi, jakimi są rzeczywiście i kochać ich takimi (za to), kim są rzeczywiście”¹⁸.

2. Osoby w reakcji

W działaniu zatem spotykamy drugiego, jako wsparcie i opór wobec naszego działania, i w tym spotkaniu leży nasza egzystencja. Skoro podmiot istnieje tylko jako „ja” działające, to jak J. MacMurray zauważył, podmiot istnieje tylko w relacji dynamicznej do innego. „Osoby zatem są ukonstytuowane poprzez wzajemną relację jedna do drugiej”¹⁹, stwierdził MacMurray: „Ja istnieję jako indywidualna osoba tylko w relacji osobowej do innych osób indywidualnych”²⁰.

Byt osobowy jest jednocześnie subiektywnym „ja” (podmiotem) i obiektywnym „ja” (przedmiotem); lecz jest on oboma, ponieważ jest on przede wszystkim działającym „ja”. Jako podmiot jest on „ja”, a jako przedmiot jest on „ty”, skoro „ty” jest zawsze „drugim”

¹⁶ Tamże, s. 217-218.

¹⁷ Tamże, s. 182.

¹⁸ Tamże, s. 209.

¹⁹ Tamże, s. 24.

²⁰ Tamże, s. 28.

(„innym”). Jedność tego, co osobowe winna być znaleziona we wspólnotie „ty i ja”, a ponieważ osoby są działającymi „ja”, ta wspólnota (komunia) nie jest tylko sprawą faktu, ale również kwestią intencji²¹.

John MacMurray użył relacji matka-dziecko jako podstawowej formy ludzkiej egzystencji, jako osobowej wzajemności, jako „ty i ja” we wspólnym życiu. To dzięki międzyosobowej komunikacji i personalnej relacyjności „niemowlę rodzi się jako osoba, a nie jako zwierzę”²². Rodzina jest oryginalną ludzką wspólnotą, podstawą i źródłem wszystkich wspólnot oraz normą wszystkich wspólnot. Ponieważ wzajemność jest konstytutywna dla tego, co osobowe, to sprawia, że „ja” potrzebuje „ty”, aby być sobą. Drugi (inny) jest korelatem podmiotu jako działającego „ja”:

„Jeżeli jestem działającym «ja», to drugi jest innym działającym «ja». Jeżeli mój czyn stanowi realizację mojej intencji, to działanie (aktywność) drugiego jest realizacją jego intencji”²³.

J. MacMurray scharakteryzował innego jako „podmiot działający intencjonalnie w relacji do mnie”²⁴. Potrzebujemy siebie nawzajem, aby być sobą.

Personalizm francuski

Charles Bernard Renouvier (1815-1903)

Charles Bernard Renouvier jest prekursorem personalizmu francuskiego, autorem pierwszej książki pt. *Personalizm* (1903). Urodził się 1 stycznia 1815 roku w Montpellier. Zajmował się filozofią, teologią i socjologią. W roku 1894 przeniósł się z Paryża do

²¹ Tamże, s. 27.

²² Tamże, s. 60.

²³ Tamże, s. 79-80.

²⁴ Tamże, s. 221.

Perpignan, gdzie napisał swoje *opus vitae* – *Le Personnalisme*. Zmarł w Prades 1 września 1903 roku.

Do ważniejszych publikacji Ch. B. Renouviere należą: *Manuel de philosophie moderne* (Paryż 1842); *Manuel de philosophie ancienne* (Paryż 1844); *Science de la morale* (Paryż 1869); *O obowiązkach społecznych człowieka i obywatela* (Warszawa 1906); *Critique de la doctrine de Kant* (Paryż 1906); *Le Personnalisme* (Paryż 1903; *Personalizm*, Lublin 1999).

Personalizm Renouvier'a zawiera: metafizykę personalizmu (*la métaphysique du personnalisme*), socjologię personalizmu (*la sociologie du personnalisme*) i eschatologię personalizmu (*l'eschatologie du personnalisme*).

Według André'a Lalande'a personalizm to doktryna Renouviere, polegająca na respektowaniu osoby jako najwyższej kategorii i centrum jego koncepcji świata.

„Personalizm (*le personnalisme*) to prawdziwa nazwa, która odpowiada doktrynie tego, co dotąd określano mianem neokrytycyzmu (*Le personnalisme est le vrai nom qui convient à la doctrine désignée jusqu'ici sous le titre de néocriticisme*). Termin ten wywodzi się – nie bez racji – z charakterystycznych cech, które filozofię tę wiązały z krytycyzmem Kanta, a cechy te to – krótko mówiąc – przyjęcie metody pojęć oraz zastąpienie zasadą rozumnego przekonania fałszywego kryterium oczywistości, gdy idzie o poszukiwania tych dziedzin poznania, które niedostępne są doświadczeniu, a na co składa się wszystko, co nosi miano metafizyki, a także twierdzenia psychologii transcendentnej. [...]

Od początku neokrytycyzm (*Essais de critique générale*. Premier essai, 1854. Deuxième essai, 1859) przeciwstawia się stanowczo wszystkim charakterystycznym punktom doktryny kantowskiej, wysuwając jasną zasadę relatywności (*un relativisme*) będącą jednocześnie personalizmem (*le personnalisme*). Oto jego założenia: wszelkie poznanie jest faktem świadomościowym zakładającym podmiot, a mianowicie samą świadomość oraz przedstawiany przedmiot; a wszelkie przedstawienie jest jakimś stosunkiem albo grupą stosunków zebranych w pewne prawo. Prawo jest relacją ogólną. Relacją najogólniejszą – którą wszystkie inne zakładają – jest sama Relacja (*la Relation elle-même*). Ta pierwsza z kategorii (*première des catégories*), rozpatrywana już nie abstrakcyjnie, ale w żywym teatrum

przedstawień (*un vivant théâtre de représentations*), to prawo świadomości, czyli osobowości (*la loi de conscience, ou de personnalité*), obejmujące – jako swe narzędzia poznawcze i swe formy – zarazem Czas i Przestrzeń, Jakość, Ilość, Przyczynowość, Celowość. Krąg kategorii, utworzony przez Relację w abstrakcyjnym porządku uniwersalnym otwiera się, i także zamyka, w obrębie jednostki (*individuelle*), w obrębie, który jest też najbardziej, na swój sposób, ogarniający: stanowi go świadomość (*la conscience*), gdzie wszystkie możliwe stosunki są określone i przyporządkowane (skoordynowane).²⁵

Jacques Maritain (1882-1973)

Jacques Maritain urodził się 18 listopada 1882 roku w Paryżu. Był synem wybitnego prawnika Paula Maritaina i Geneviève Favre, córki Julesa Favre. Uczył się w Liceum Henryka IV (1898-99) i studiował w Sorbonie, gdzie uzyskał licencjat z filozofii (1900-1901) oraz w naukach naturalnych (1901-1902). Początkowo interesował się filozofią Spinozy. Pod wpływem swojego przyjaciela Charlesa Péguy, poety i myśliciela religijnego, uczęszczał na wykłady Henri Bergsona w Collège de France (1903-1904), które wywarły na nim wrażenie.

W roku 1901 Jacques Maritain spotkał Raïssę Oumansoff, studentkę w Sorbonie i córkę rosyjskich imigrantów żydowskich. Oboje byli uderzeni duchową niemocą życia intelektualnego Francji i złożyli ślub, że popełnią samobójstwo, jeśli w ciągu roku nie znajdą odpowiedzi na widoczną bezsensowność życia, które nie ma znaczenia. Wyzwanie Bergsona wobec dominującego pozytywizmu doprowadziło ich do porzucenia myśli samobójczych i w roku 1904 zawarli małżeństwo. Pod wpływem pisarza Léona Bloy'a Jacques i Raïssa przyjęli Chrzest w Kościele Katolickim (1906).

Maritain uzyskał swoją *agrégation* z filozofii w roku 1905, a w roku 1906 Jacques i Raïssa wyjechali do Heidelbergu, gdzie Jacques kontynuował studia w naukach

²⁵ Ch. B. Renouvier, *Le personalisme, suivi d'une étude sur la perception externe et sur la force*, Félix Alcan, Paris 1903, s. I-VIII.

naturalnych. Powrócili do Francji w lecie 1908 roku i całkowicie porzucili *bergsonisme*. Maritain zaczął wtedy intensywnie studiować dzieła św. Tomasza z Akwinu.

W roku 1912 Maritain został profesorem filozofii w Liceum Stanisława i prowadził wykłady w Katolickim Instytucie Paryskim. W roku 1914 został profesorem nadzwyczajnym w Institut Catholique, który był afiliowany do Katedry Historii Współczesnej Filozofii. W roku zaś 1921 został profesorem zwyczajnym i objął Katedrę Logiki i Kosmologii od roku 1928 do 1939.

W swoich początkowych pracach („*La science moderne et la raison*”, 1910 i *La philosophie bergsonienne*, 1913) bronił filozofii tomistycznej przed oponentami z kręgu Bergsona i sekularyzmu. Po krótkiej służbie wojskowej podczas I Wojny Światowej, Maritain powrócił do badań naukowych i wykładów. W swoich pracach filozoficznych koncentrował się na obronie myśli Kościoła Katolickiego (*Antimoderne*, 1922; *Trois réformateurs – Luther, Descartes, Rousseau*, 1925; i *Clairvoyance de Rome par les auteurs du ‘Pourquoi Rome a parlé’* (J. Maritain et D. Lallement), 1929), lecz Maritain przygotował także wprowadzające teksty filozoficzne (*Éléments de philosophie*, 2 tomy, 1920-23) i jego zainteresowanie poszerzyło się o estetykę (*Art et scholastique*, 1921; wyd. II, 1927).

W końcu lat dwudziestych J. Maritain zainteresował się sprawami społecznymi. Jakiś czas miał kontakt z Action Française, ruchem społecznym, który porzucił w 1926, ponieważ ruch został potępiony przez Kościół Katolicki za tendencje nacjonalistyczne i antydemokratyczne. Pod wpływem przyjaźni z rosyjskim personalistą Mikołajem Bierdiajewem (od roku 1924) i Emmanuelem Mounierem (od roku 1928), J. Maritain zaczął rozwijać zasady chrześcijańskiego humanizmu i bronić praw naturalnych.

Filozoficzne dzieła Maritaina w tym okresie były różnorodne, począwszy od publikacji dotyczących Tomasza z Akwinu (1930), prac na temat religii i kultury (1930), filozofii chrześcijańskiej (1933), publikacji o Kartezjuszu (1932), czy też na temat filozofii nauki i epistemologii (*Distinguer pour unir ou les degrés du savoir*, 1932; wyd. VIII, 1963), aż po prace prawdopodobnie najważniejsze na temat filozofii politycznej. Od roku 1936 napisał wiele książek, do których należą: *Humanisme intégral* (1936), *De*

la justice politique (1940), *Les droits de l'homme et la loi naturelle* (1942), *Christianisme et démocratie* (1943), *Principes d'une politique humaniste* (1944), *La personne et le bien commun* (1947), *Man and the State* (napisana w 1949 roku, a opublikowana w 1951 roku) i książka wydana po jego śmierci pt. *La loi naturelle ou loi non-écrite*, która zawierała wykłady wygłoszone w sierpniu 1950 roku. Koncepcje Maritaina miały szczególny wpływ w Ameryce Łacińskiej. Wykłady, które wygłosił w Ameryce Łacińskiej w roku 1936, przyczyniły się do otrzymania przez niego korespondencyjnego członkostwa w Brazylijskiej Akademii Literatury.

Na początku lat trzydziestych J. Maritain był uznawaną postacią, która reprezentowała myśl katolicką. Odwiedzał również Amerykę Północną. Od 1932 roku corocznie przybywał do Toronto w Kanadzie, gdzie prowadził kursoryczne wykłady w Institute of Mediaeval Studies. Po wybuchu II Wojny Światowej w 1939 roku zdecydował się nie wracać do Francji. Po wygłoszeniu wykładów w Toronto na początku 1940 roku przeniósł się do Stanów Zjednoczonych Ameryki, aby nauczać w Princeton University (1941-1942) i Columbia University (1941-1944).

Podczas wojny pozostał w Stanach Zjednoczonych, gdzie nagrywał audycje dla okupowanej Francji i Głosu Ameryki. Dalej wykładał i publikował w odniesieniu do różnych tematów: filozofii politycznej i estetyki (*Art and Poetry*, 1943), filozofii edukacji i metafizyki (*De Bergson à St Thomas d'Aquin*, 1944). Po wyzwoleniu Francji w lecie 1944 roku otrzymał nominację ambasadora Francji w Watykanie, gdzie służył do roku 1948. Był również bardzo zaangażowany w przygotowanie podstawowej wersji Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych (1948).

Na wiosnę 1948 roku Maritain powrócił znowu do Princeton jako profesor emerytowany, lecz wykładał także w innych uniwersytetach Ameryki, szczególnie w University of Notre Dame i w University of Chicago. Czasami powracał do Francji, aby poprowadzić krótkie kursy z filozofii, szczególnie w 'L'Eau vive' w mieście Soisy koło Paryża. W tym okresie obok prac dotyczących filozofii politycznej (*Le philosophe dans la cité*, 1960), Maritain opublikował książkę o estetyce (*Creative Intuition in Art and Poetry*, 1953), prace na temat religii (*Approches de Dieu*, 1953), filozofii moralnej (*Neuf leçons*

sur les notions premières de la philosophie morale, 1951; *La philosophie morale*, 1960), i filozofii historii (*On the Philosophy of History*, 1957).

W roku 1960 Jacques i Raïssa Maritain powrócili do Francji. Po śmierci żony (1960) J. Maritain przeniósł się do Tuluzy, gdzie postanowił żyć w zakonie Małych Braci Jezusa. Napisał tam wiele książek, z których najbardziej znana jest *Le paysan de la Garonne*, opublikowana w 1967 roku. W roku 1970 prosił o przyjęcie do zakonu w Tuluzie, gdzie zmarł 28 kwietnia 1973 roku. Jest pochowany razem z Raïssą w Kolbsheim (Alzacja) we Francji.

W Polsce Ks. prof. Stanisław Kowalczyk przygotował *Wprowadzenie do filozofii J. Maritaina* (Lublin 1992).

Emmanuel Mounier (1905-1950)

Emmanuel Mounier (1905-1950), personalista francuski, założyciel i Redaktor pisma „Esprit” (1932). Urodził się w Grenoble 1 kwietnia 1905 roku, studiował filozofię pod kierunkiem Jacquesa Chevaliera, ucznia Henri’ego Bergsona. W 1927 roku Mounier przybywa do Paryża, gdzie kontynuuje studia filozoficzne na Sorbonie. Jego przyjaciółmi byli Jacques Maritain, Jean Danielou, Mikołaj Bierdiajew i Gabriel Marcel. W 1935 roku Emmanuel Mounier żeni się z Paulette Leclercq i przenoszą się do Brukseli, mają trzy córki.

Z powodu współpracy z ruchem oporu w roku 1942 Mounier przebywa w więzieniach. Po wojnie wraca do Paryża i organizuje w Chatenay pod Paryżem dom miesięcznika „Esprit”. Odwiedza Belgię, Szwajcarię, Niemcy, Włochy, Anglię, Polskę (1946), Austrię, Danię, Szwecję, Norwegię i Afrykę Środkową. Umiera nagle w nocy 22 marca 1950 roku na atak serca.

Pośród 15 książek Mouniera na szczególną uwagę zasługują: *Revolution personaliste et communautaire* (Paris 1934); *Manifeste au service du personalisme* („Esprit”, Paris 1936); *Introduction aux existentialismes* (Paris 1946; *Wprowadzenie do egzystencjalizmów*, Kraków 1964); *Qu’est-ce que le personalisme?* (Paris 1947; *Co to jest personalizm?* Kraków 1960) i *Le Personalisme* (Paris 1949).

Prezentując krótką historię pojęcia osoby E. Mounier pisze „Głębokim dążeniem egzystencji ludzkiej nie jest asymilowanie się do abstrakcyjnej ogólności Przyrody czy Idei, ale zmiana „serca swego serca” (μετανοια), aby wprowadzić do niego i promieniować na świat Przemienionym Królestwem. Tajemnica serca, w którym dokonuje się dzięki osobistemu wyborowi (*le choix personnel*) ta przemiana świata, jest nienaruszalną dziedziną, której nie może sądzić nikt i której prócz Boga nie zna nikt, nawet aniołowie. Uczestnictwo człowieka (*l'homme*) w tym dążeniu oparte jest na wolności. Wolność (*la liberté*) jest cechą konstytutywną egzystencji stworzonej. Bóg od razu mógł stworzyć stworzenie tak doskonałe, jak tylko to jest możliwe w stworzeniu. Wolał jednak powołać człowieka do swobodnego dojrzewania w nim człowieczeństwa (*l'humanité*) i skutków życia Bożego. Prawo do grzechu, czyli do odrzucenia swojego powołania, jest czymś istotnym w pełnym korzystaniu z wolności. Nie jest ono bynajmniej czymś skandalicznym, to jego brak prowadziłyby do alienacji człowieka.

Ta absolutność osoby nie odrywa człowieka od świata, ani od innych ludzi. Wcielenie potwierdza jedność ziemi i nieba, ciała i ducha, zbawczą wartość dzieła ludzkiego poczętego w łasce. Po raz pierwszy jedność rodzaju ludzkiego jest całkowicie wyrażona i podwójnie potwierdzona: każda osoba stworzona jest na obraz Boga (*l'image de Dieu*), a zarazem każda osoba powołana jest do budowania wielkiego Ciała – mistycznego i widzialnego w Miłości Chrystusa. Wspólna historia ludzkości, o której Grecy nie mieli żadnego wyobrażenia, nabiera sensu, nawet sensu kosmicznego. Sama koncepcja Trójcy Świętej (*la Trinité*), dyskutowana przez dwa stulecia, przynosi, objawia zadziwiającą ideę Najwyższego Bytu (*un Etre Suprême*), w którym odbywa się intymny dialog osób (*dialogue intiment des personnes*), i który, poprzez samego siebie, jest zaprzeczeniem samotności.

Jednakże wizja ta była zbyt nowa i zbyt radykalna, aby mogła od razu spowodować wszystkie swoje skutki. Będąc według chrześcijanina załączkiem historii, przynosić będzie owoce aż do końca dziejów.”²⁶

²⁶ E. Mounier, *Le Personnalisme*, Presses Universitaires de France, Paris 1949, s. 3, 8-14.

Personalizm niemiecki

Friedrich Daniel Schleiermacher (1768 – 1834)

Friedrich Daniel Schleiermacher był niemieckim teologiem, filozofem i filologiem klasycznym. W swojej najsławniejszej książce *Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern* (Mowy o religii do ludzi wykształconych spośród tych, którzy nią pogardzają, Kraków 1995), napisanej w roku 1799 w formie osobistego wyznania wiary, Schleiermacher użył po raz pierwszy w historii terminu personalizm (*der Personalismus*). Friedrich Daniel Ernst urodził się 21 listopada 1768 roku w Breslau na Śląsku, czyli we Wrocławiu. Jego rodzicami byli pastor Gottlieb, kapelan wojskowy i Katharina-Maria. Friedrich miał starszą siostrę – Charlotte i młodszego brata – Karola. Do jego wybitnych prac należą: *Monologen*, 1800 (*Monologi*), *Kurze Darstellung des theologischen Studiums*, 1810 (*Krótkie przedstawienie studium teologicznego*) i dogmatyka *Der christliche Glaube nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche*, 1821 – 1822 (*Wiara chrześcijańska według zasad Kościoła ewangelickiego*).

F. D. Schleiermacher stwierdził, że w religii personalizm (*der Personalismus*) jest przeciwny panteizmowi (*der Pantheismus*). W prezentowanym tekście zawiera się pierwsze użycie terminu *personalizm* w roku 1799: „Bardziej może zdawać by się mogło, że personalizm (*der Personalismus und die ihm entgegengesetzte pantheistische Vorstellungsart in der Religion*) i przeciwstawny mu panteistyczny sposób myślenia w religii użyczy nam dwóch takich indywidualnych form tejże.”²⁷

William Stern (1871-1938)

William Louis Stern urodził się 29 IV 1871 r. w Berlinie, a zmarł 27 III 1938 r. w Durham w USA. Studia psychologiczne i filozoficzne ukończył w Uniwersytecie

²⁷ F.D. Schleiermacher, *Über die Religion. Reden an die Gebildeten unter ihren Verächtern*, Hamburg: Verlag von Felix Meiner 1958, s. 142-145.

Berlińskim w roku 1892. Był uczniem między innymi Ebbinghausa i Stumpfa. Od roku 1907 był profesorem psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego (Breslau), a następnie, do roku 1933 Uniwersytetu w Hamburgu. Później natomiast przeniósł się do Stanów Zjednoczonych, gdzie do śmierci wykładał w Duke University w Fordham w Północnej Karolinie.

Stern początkowo zajmował się badaniami eksperymentalnymi w dziedzinie psychofizyki, później badaniami nad rozwojem mowy i myślenia u dzieci i młodzieży; jest autorem koncepcji ilorazu inteligencji (IQ) i teorii inteligencji ogólnej, którą ujmował jako zdolność przystosowania się do nowych zadań i warunków życia. Zapoczątkował też badania nad psychologią różnic indywidualnych. Zasłynął jednak przede wszystkim jako twórca *personalizmu krytycznego*, będącego syntezą jego dociekań psychologicznych i filozoficznych: Stern William, *Person und Sache*. System des Kritischen Personalismus, 3 vols., Leipzig: J.A. Barth 1906-1923.

Dzieło prezentujące w sposób systematyczny filozofię personalistyczną Williama Sterna zostało wydane w trzech tomach w roku 1923. Jednak tom pierwszy zawierający *Genezę i podstawowe założenia krytycznego personalizmu (Ableitung und Grundlehre)* ukazał się już w roku 1906. Pozostał jednak niemal zupełnie niezauważony i dopiero później spotkał się z odzewem, co skłoniło Sterna do jego ponownego wydania. Tom drugi: *Osobowość ludzka (Die menschliche Persönlichkeit)*, opublikowany został po raz pierwszy w roku 1918, następnie drugi raz w 1919 i w 1923 roku po raz trzeci. Natomiast tom trzeci traktujący o filozofii wartości nosi tytuł *Wartości i normy (Werte und Normen)* i po raz pierwszy został wydany dopiero w roku 1923, we wspomnianym już, pełnym wydaniu dzieł Sterna. Stern zwraca uwagę, że każdy człowiek musi zmagać się z otaczającym go światem, a stając przed nim, próbując go w pewien sposób opanować, musi niezmiennie pytać „Pokaż mi, gdzie jestem?”. Nie ulega wątpliwości, że to postawione przez Sterna pytanie, nawet po upływie stu lat, nie straciło swojej aktualności. Człowiek współczesny bowiem, choć wyposażony w ciągle potężniejszą broń jaką jest nauka, wciąż musi sobie przecież stawiać to pytanie o swoją ostateczną przyczynę i cel.

Wincenty Granat zauważa, że W. Stern jest przede wszystkim twórcą teorii personalizmu metafizycznego, który łączy teorię wartości ze swoiście pojętą definicją osoby. Czesław Stanisław Bartnik nie ma wątpliwości, że obok takich autorów jak: Rudolf Lotze (+1881), Borden Parker Bowne (+1910), Ralph Tyler Flewelling, czy Emmanuel Mounier (+1950), William Stern należy do wielkich twórców personalizmu. Uważany jest za twórcę psychologii personalistycznej.

Poglądy swe Stern sprowadza do dwóch wielkich nurtów cywilizacji, wzajemnie zresztą się wykluczających: jeden z nich nazywa *personalizmem naiwnym*, a drugi *impersonalizmem*.

W. Stern definiuje osobę jako (*unitas multiplex*).

Max Scheler (1874-1928)

Max Scheler urodził się 27 sierpnia 1874 roku. Został wychowany w ortodoksyjnej rodzinie żydowskiej w Monachium. Od wczesnych lat interesował się filozofią, a zwłaszcza Friedrichem Nietzsche. W młodości uważał siebie za społecznego demokratę i odnosił się z entuzjazmem do marksizmu. W roku 1894 na jesieni rozpoczął studia w Monachium, ale w roku 1895 w semestrze zimowym przeniósł się do Berlina. Chociaż przyjął się na studia medycyny w Berlinie, to jednak studiował przede wszystkim filozofię i socjologię, uczęszczając zwłaszcza na wykłady Wilhelma Dilthey'a i Georga Simmel'a.

W roku 1896 Scheler przeniósł się z Berlina do Jeny, aby dokończyć swoje studia pod przewodnictwem Rudolfa Euckena. R. Eucken był wtedy bardzo popularnym filozofem, który uzyskał Nagrodę Nobla w dziedzinie literatury w roku 1908. Lecz główną uwagę Schelera przykuło zainteresowanie Euckena życiem duchowym każdej istoty ludzkiej. To właśnie w Jenie Scheler przygotował swój doktorat i habilitację, aby rozpocząć karierę filozoficzną. Również podczas pobytu w Jenie odbył podróż do Heidelbergu w roku 1898 i spotkał Maxa Webera. Pracując w Jenie jako docent, Scheler spotkał Edmunda Husserla na przyjęciu w roku 1901 i rok później przeczytał *Logical Investigations* Husserla. W tym czasie dużo czytał również filozofów francuskich i był

głównym sprawcą wprowadzenia prac Henri'ego Bergsona do niemieckich kręgów intelektualnych.

W roku 1906 Scheler przeniósł swoją rodzinę do Monachium i rozpoczął tam pracę jako docent. Razem z Theodorem Lipps'em założył koło zwane „Munich Phenomenologists” (Fenomenologami Monachijskimi). Do początkowej grupy należeli studenci Lipps'a, czyli Alexander Pfänder, Moritz Geiger i Theodor Conrad. Później do grupy dołączyli: Dietrich von Hildebrand, Hedwig Martius, Herbert Leyendecker i Maximilian Beck. Z powodu separacji z pierwszą żoną i konfliktów ze studentami Scheler stracił przywilej wykładowcy. W latach 1910-1919 był prywatnym uczonym, wykładowcą i niezależnym pisarzem. Pomimo trudności ekonomicznych z powodu braku zatrudnienia w Monachium te lata były najbardziej owocne dla Schelera. Opublikował swoje największe prace: *Phenomenology and Theory of the Feeling of Sympathy and of Love and Hate* (1913), *Formalism in Ethics and Non-Formal Ethics of Value* (cz. I, 1913; cz. II, 1916), *The Genius of War and the German War* (1915).

1. Fenomenologia

Scheler został wprowadzony do koła fenomenologicznego w Getyndze. Obok wielkiego mistrza Husserla do tego kręgu należeli młodzi i obiecujący myśliciele jak: Adolf Reinach, Hedwig Martius, Roman Ingarden, Alexandre Koyré i Edyta Stein. W roku 1912 spotkał się z nimi i należał do kręgu udzielając prywatnych wykładów w Getyndze. W roku 1918 Scheler otrzymał zaproszenie od Konrada Adenauera, aby wszedł do fakultetu nowo utworzonego Instytutu badawczego nauk społecznych w Kolonii. Zamiarem tego była jego praca w instytucie jako myśliciela katolickiego.

Podczas pobytu w Kolonii napisał swoją główną pracę dotyczącą religii: *On the Eternal in Man* (1921).

2. Personalizm etyczny

Max Scheler słynie z personalizmu wartości. Fenomenologia dla niego jest bezsprzecznie, jednoznacznie nie metodą, ale postawą (GW X, 380). Pierwszą i najbardziej

wpływową pracą Schelera w fenomenologii było jego studium etyki zatytułowane: *Formalism in Ethics and a Non-Formal (or Material) Ethics of Value*. Scheler opisuje osobę jako konkretną jedność aktów różnego typu i natury (GW II, 382).

Osoba jest obecna w każdym akcie, lecz osoba nie jest redukowalna do żadnego aktu. Kim jest osoba może być jedynie uchwycone poprzez wgląd dotyczący wartości, bezpośrednio i natychmiastowe uchwycenie innego jako osoby w i poprzez akt miłości (GW II, 483). Osoby są jedynymi istotami (bytami), które są odpowiedzialne etycznie. Kochając inną osobę, jesteśmy wezwani etycznie do miłowania coraz pełniej, głębiej i w najwyższym stopniu. Jakikolwiek akt, który naraża lub sprowadza osobę do niższej wartości, jak zaledwie przyjemność bądź użytek, taki akt jest zły i wyrządza szkodę. Wezwanie, by czynić akt ze względu na samo dobro jest – zdaniem Schelera – nie ogólne lub powszechne, ale radykalnie indywidualne, czyli *osobowe*. Nie istnieje doświadczenie dobra samego w sobie ogólne, ale dobro dla mnie (GW II, 482). Im głębsza wartość, im bardziej jest indywidualna, im bardziej osobowa, wtedy wezwanie do czynu (aktu) dla samego dobra się zaczyna. Doświadczenie etyczne, doświadczenie istoty wezwanej do aktu dla dobra jest procesem indywidualizacji (GW II, 501). Wezwanie staje się tym bardziej osobowe, im bardziej wartość jest głębsza.

Personalizm polski

Wincenty Granat (1900-1979)

Wincenty Granat urodził się 1 kwietnia 1900 roku w Ćmielowie koło Ostrowca Świętokrzyskiego. W latach 1915-1918 uczył się w Męskiej Szkole Filozoficznej w Sandomierzu. Od roku 1918 do 1923 studiował w Wyższym Seminarium Duchownym w Sandomierzu. 24 sierpnia 1924 roku przyjął święcenia kapłańskie w Katedrze Sandomierskiej.

W latach 1923-1928 Ks. Wincenty Granat studiował w Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie, gdzie uzyskał doktorat z filozofii w 1925 roku i doktorat z teologii w 1928 roku.

Po powrocie do Polski był prefektem szkół podstawowych (1928-1929) i prefektem szkół średnich (1930-1933) w Radomiu. W latach 1933-1958 Ks. Wincenty Granat był profesorem filozofii i teologii dogmatycznej w Wyższym Seminarium Duchownym w Sandomierzu. Od roku 1952 rozpoczął wykłady w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, początkowo jako zastępca profesora, a następnie jako docent (1956-1960). W latach 1961-1970 był profesorem na KUL i kierownikiem Katedry Teologii Dogmatycznej, Fundamentalnej i Porównawczej. W latach 1956-1958) Ks. Granat został prodziekanem Wydziału Teologicznego na KUL. Od 15 sierpnia 1965 roku do 31 sierpnia 1970 roku Ks. prof. W. Granat był Rektorem Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Po rezygnacji z funkcji Rektora KUL przeniósł się w 1970 roku do Opola Lubelskiego. W sierpniu 1977 roku powrócił do Sandomierza, gdzie zmarł 11 grudnia 1979 roku. Ks. prof. Granat był nazywany *doctor humanus*.

Główne publikacje Ks. Granata to: *Dogmatyka katolicka*, I-IX tomów, Lublin 1959-1967; *Ku człowiekowi i Bogu w Chrystusie*, I-II tomy, Lublin 1972-1974; *Osoba ludzka. Próba definicji*, Sandomierz 1961, Lublin 2006; *U podstaw humanizmu chrześcijańskiego*, Poznań 1976, Lublin 2007; *Personalizm chrześcijański. Teologia osoby ludzkiej*, Poznań 1985.

Karol Wojtyła – Jan Paweł II (1920-2005)

Karol Józef Wojtyła urodził się 18 maja 1920 roku w Wadowicach. 1 listopada 1946 roku przyjął święcenia kapłańskie z rąk Kardynała Adama Sapiehy. Został biskupem w Krakowie 28 września 1958 roku. W czasie obrad Soboru Watykańskiego II (1962-1965) Biskup Wojtyła odbył pielgrzymkę do Ziemi Świętej (5-15 grudnia 1963 roku). Jako klucz *Vaticanum Secundum* zaproponował personalizm chrześcijański²⁸. 26

²⁸ Por. R. Skrzypczak, *Karol Wojtyła na Soborze Watykańskim II*. Zbiór wystąpień, Centrum Myśli Jana Pawła II,

czerwca 1967 roku w Rzymie otrzymał kapelusz kardynalski od Ojca Świętego Pawła VI. 16 października 1978 roku Kard. Karol Wojtyła został wybrany na Papieża i przyjął imię Jan Paweł II. Jako wędrowny Ojciec Święty odbył 104 pielgrzymki zagraniczne wokół globu, dlatego jest nazywany Papieżem Globalnym.

1. Personalizm etyczny

W październiku 1953 roku ks. Karol Wojtyła zaczął wykładać etykę społeczną w Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. W styczniu 1954 roku uzyskał habilitację na Wydziale Teologicznym UJ na podstawie pracy *Ocena możliwości zbudowania etyki chrześcijańskiej na podstawie systemu Maksa Schelera*. W swojej habilitacji ukazał personalizm etyczny Schelera. W 1954 roku został profesorem etyki w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim.

W czasie Soboru Watykańskiego II mówił o personalizmie: „Kiedy był komentowany Schemat 13 (który potem stał się Konstytucją duszpasterską o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*) i mówiłem o personalizmie, przyszedł do mnie ojciec de Lubac i powiedział: Tak, tak, tak, w tym kierunku” (Jan Paweł II, *Wstańcie, chodźmy!*).

Gdy Wojtyła kończył pierwszą redakcję książki *Osoba i czyn* podczas obrad *Vaticanum Secundum*, napisał list do O. Henri de Lubac'a, w którym stwierdził „Zło w naszych czasach w pierwszym rzędzie polega na pewnego rodzaju degradacji, nawet zniszczeniu, fundamentalnej jedności, unikalności każdej *osoby ludzkiej*. To zło leży nawet bardziej w porządku metafizycznym niż moralnym” („Personalizm” 4/2003, s.13).

Kim jest osoba? Definicję osoby według Wojtyły możemy znaleźć w jego książce *Osoba i czyn* i w jego artykułach (*Osoba: podmiot i wspólnota*²⁹, „Personalizm” 5/2003, s. 15-52; *Podmiotowość i „to, co nieredukowalne” w człowieku*³⁰, „Personalizm” 4/2003, s.

Warszawa 2011.

²⁹ Por. K. Wojtyła, *Osoba: podmiot i wspólnota*, „Roczniki Filozoficzne” 24(1976), z. 2, s. 5-39.

³⁰ Por. K. Wojtyła, *Podmiotowość i „to, co nieredukowalne” w człowieku*, „Ethos” 1988, nr 2/3, s. 21-28.

11-20). Wojtyła uważał, że „typ personalistyczny zrozumienia człowieka nie jest antynomią w stosunku do typu kosmologicznego [Arystoteles, *animal rationale*] – jest jego dopełnieniem” (s. 17).

2. Norma personalistyczna

W swoim personalizmie Karol Wojtyła łączył tomizm i fenomenologię, por. artykuł *Personalizm tomistyczny* („Personalizm” 6/2004). Jako personalista w etyce napisał: *Miłość i odpowiedzialność* (Lublin 1960) oraz *Osoba i czyn* (Kraków 1969), w których sformułował normę personalistyczną – „Osoba jest takim bytem, wobec którego jedynym właściwym odniesieniem jest miłość”.

W książce *Osoba i czyn* K. Wojtyła pisze: „Studium, które nosi tytuł *Osoba i czyn*, nie będzie jednak studium czynu, które zakłada osobę. Przyjmujemy inny kierunek doświadczenia i zrozumienia. Będzie to mianowicie studium czynu, który *ujawnia* osobę: studium osoby poprzez czyn. Taka jest bowiem natura korelacji tkwiącej w doświadczeniu, w fakcie «człowiek działa», że czyn stanowi szczególny moment ujawnienia osoby. Pozwala nam najwłaściwiej wglądać w jej istotę i najpełniej ją zrozumieć. Doświadczamy tego, że człowiek jest osobą, i jesteśmy o tym przekonani dlatego, że spełnia on czyny”³¹.

W książce *Przekroczyć próg nadziei* Jan Paweł II wyjaśnił normę personalistyczną, korygując I. Kanta: „Kiedy napisałem książkę pod tytułem *Osoba i czyn*, pierwszymi, którzy na nią zwrócili uwagę, oczywiście, aby ją poddać krytyce, byli marksiści: Genealogia moich prac skoncentrowanych na człowieku, na osobie ludzkiej, jest przede wszystkim duszpasterska. Właśnie z perspektywy duszpasterskiej sformułowałem w książce *Miłość i odpowiedzialność* koncepcję *normy personalistycznej*. Norma personalistyczna jest próbą przetłumaczenia przykazania miłości na język filozoficznej etyki. *Osoba jest takim bytem*,

³¹ K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Kraków 1969, s. 14.

że właściwym do niej odniesieniem jest miłość. Jesteśmy sprawiedliwi wobec osoby, jeżeli ją miłujemy – tak Boga, jak i ludzi. Miłość osoby wyklucza traktowanie jej jako przedmiotu użycia. Należy to do etyki kantowskiej i stanowi treść tak zwanego drugiego imperatywu Kanta. Jednakże ten imperatyw ma charakter raczej negatywny i nie wyczerpuje całej zawartości przykazania miłości. Jeżeli Kant tak mocno podkreślał, że osoba nie może być traktowana jako przedmiot użycia, to czynił to przede wszystkim po to, aby przeciwstawić się anglosaskiemu utylitaryzmowi. O ile jednak pod tym względem osiągnął swój cel, to nie można powiedzieć, żeby w pełni zinterpretował przykazanie miłości. Przykazanie miłości domaga się nie tylko wykluczenia wszystkiego, co jest traktowaniem osoby jako przedmiotu użycia, domaga się czegoś więcej: domaga się *afirmacji osoby dla niej samej*.

Pełną interpretację personalistyczną przykazania miłości znajdujemy dopiero w słowach Soboru: «Kiedy Pan Jezus modli się do Ojca, aby wszyscy byli jedno [...] jako i my jedno jesteśmy (J 17. 21-22), otwierając przed rozumem ludzkim niedostępne perspektywy, daje znać o pewnym podobieństwie między jednością Osób Boskich a jednością synów Bożych zespolonych w prawdzie i miłości. To podobieństwo ukazuje, że człowiek będąc jedynym na ziemi stworzeniem, którego Bóg chciał dla niego samego, nie może odnaleźć się w pełni inaczej jak tylko poprzez bezinteresowny dar z siebie samego» (Gaudium et spes, 24). W tych słowach Soboru znajdujemy adekwatną interpretację przykazania miłości. A więc przede wszystkim jest tu jasno sformułowana zasada afirmacji osoby, ze względu na to, że jest osobą, czyli «jedynym na ziemi stworzeniem, którego Bóg chciał dla niego samego». Równocześnie tekst soborowy podkreśla to, co jest najistotniejsze dla miłości, a mianowicie «bezinteresowny dar z siebie samego». W tym znaczeniu osoba urzeczywistnia się przez miłość.

3. Personalizm pomiędzy indywidualizmem i kolektywizmem

Personalizm stanowi złoty most pomiędzy indywidualizmem i kolektywizmem. W *Liście do rodzin* (1994) Jan Paweł II przeciwstawił się indywidualizmowi (nr 14), a w Encyklice *Laborem exercens* kolektywizmowi, stosując argument personalistyczny (nr 15). W Encyklice *Evangelium vitae* (1995) odrzucił praktyczny materializm indywidualizmu,

utyliitaryzmu i hedonizmu (nr 23), natomiast w Encyklice *Centesimus annus* (1991) Jan Paweł II wykazał antropologiczny błąd socjalizmu i komunizmu (nr 13).

W swoim życiu Karol Wojtyła doświadczył hitleryzmu i stalinizmu, stąd złotą wykładnią jego personalizmu jest równa godność każdej osoby ludzkiej i równa godność każdego narodu. 5 października 1995 roku na Złoty Jubileusz Organizacji Narodów Zjednoczonych Jan Paweł II wygłosił epokowe przemówienie do Zgromadzenia Ogólnego ONZ w Nowym Jorku. Ojciec Święty z mocą proklamował cywilizacyjny fakt, że „Powszechna Deklaracja Praw Człowieka przyjęta w 1948 roku bardzo wyraźnie mówi o prawach człowieka; do dziś nie istnieje jednak analogiczna umowa międzynarodowa, która podejmowałaby w stosowny sposób kwestię praw narodów” (nr 6). Zatem prawa osoby ludzkiej zostały skodyfikowane, natomiast nadal nie zostały skodyfikowane prawa narodów w ONZ.

Podczas *Vaticanum Secundum* Bp Karol Wojtyła domagał się *jasnej zasady personalizmu* wobec niebezpieczeństwa instrumentalizacji osoby ludzkiej, poprzez mass-media, politykę i ekonomię. Personalizm chrześcijański jest kluczem do nauczania dogmatycznego, moralnego i społecznego Soboru Watykańskiego II. W książce George’a Weigel’a *Świadek nadziei* Jan Paweł II stwierdził, że patrząc na *Vaticanum II* „od wewnątrz” możemy uznać, iż był to „Sobór personalistyczny”.

Używać rzeczy, bez ich nadużywania, i miłować Osoby Boskie i osoby ludzkie stanowi złotą zasadę personalizmu Karola Wojtyła – Jana Pawła II.

Czesław Stanisław Bartnik (1929 -)

Czesław Stanisław Bartnik urodził się 9 sierpnia 1929 roku w Żrebcach (dawniej Żrzebce). Szóste dziecko z dziewięciorga potomstwa w rodzinie Michała i Marianny. Czesław Bartnik otrzymał święcenia kapłańskie 21 czerwca 1953 roku w Lublinie.

Profesor teologii, filozofii oraz nauk ścisłych. Jan Paweł II napisał: „Drogi Księżu Profesorze! Podziwiam ogrom erudycji i wielorakość przemyśleń” (5 sierpnia 1995 roku). Według profesora Czesława Bartnika personalizm jest systemem, który podejmuje osobę

jako klucz do odczytania wszelkiej rzeczywistości, Stwórcy i stworzenia. Specjalizuje się w personalizmie Karola Wojtyły i teologii dogmatycznej.

Czesław Stanisław Bartnik jest Redaktorem naczelnym półrocznika „Personalizm”, twórcą systemu personalizmu uniwersalistycznego. Promował ponad 60 doktoratów i napisał ponad 3300 prac naukowych. Profesor Mirosław Kowalczyk przygotował bibliografię publikacji Ks. prof. Bartnika pod tytułem *Działalność naukowa i pisarska Czesława Stanisława Bartnika* (Lublin 2004). Do najważniejszych książek Bartnika należą: *Personalizm* (Lublin 1995, Warszawa 2000), *Dogmatyka katolicka* (Lublin 1999, vol. I; Lublin 2003, vol. II), *Historia filozofii* (Lublin 2001), *Fenomen Europy* (Radom 2001), *Studies in Personalist System* (Lublin 2007).

1. System personalizmu uniwersalistycznego

Według Cz. S. Bartnika „personalizm” oznacza dwie realności, których nie wolno mieszać, a mianowicie: *personologię* (lub *prozopologię*), czyli dział antropologii (filozoficznej, teologicznej, humanistycznej), traktujący o człowieku jako *osobie* oraz cały kierunek myślowy czy *system*, w którym *osoba* odgrywa naczelną rolę.

Wśród licznych określeń współczesnych personalizm uniwersalistyczny Cz. S. Bartnika proponuje określenie syntetyzujące: osoba to „ja” subsystujące realnie w naturze rzeczywistości (*Ego subsistens realiter in natura rerum*). Inaczej mówiąc, jest to subsystencja bytująca na sposób kogoś (*ut ego, ut aliquis*) lub ktoś subsystujący w łonie rzeczywistości (*aliquis subsistens in natura rerum*). Mamy tu zatem substancję, własne istnienie i relację do pozostałej rzeczywistości. Jednocześnie subsystencja na sposób kogoś jest otwarta na relacje z innymi i ze światem rzeczy.

2. Od teologii reistycznej do personalistycznej

Według Bartnika personalizm daje dziś jedną z najlepszych perspektyw dla interpretacji bytu chrześcijańskiego, głównie przez tworzenie nadsyntezy nad stroną fizyczną i duchową oraz doczesną i zbawczą rzeczywistości. Chrześcijaństwo nie jest ani tylko fizyką, ani tylko doktryną, ani tylko duchem. Weźmy przykład interpretacji Zmartwychwstania

Jezusa Chrystusa. W tej kwestii są w teologii ostatecznie tylko dwa stanowiska: jedno, że Zmartwychwstanie to było subiektywne, wewnętrzne i psychologiczne zjawisko wiary uczniów; i drugie, że to było wydarzenie empiryczno-historyczne, fizyczne i weryfikowalne materialnie. Obie te interpretacje, w teologii właściwie panujące, są niesłuszne. Zabrakło w nich wymiaru bytu osobowego, który nie jest ani wyłącznie cielesny, ani wyłącznie duchowy czy wierzeniowy, lecz jest nadsyntetyczny. I tak Zmartwychwstanie Jezusa trzeba tłumaczyć jako realistyczne, nawet bardziej realistyczne niż ciało, ale dokonujące się w Osobie Jezusa i w Jego komunikacji w stosunku do osób uczniów czy innych ludzi.

Podobnie można wyjaśniać inne problemy. Grzech to nie tylko sprawa ciała ani tylko ludzkiej psyche, lecz sprawa osoby i jej misterium. Jezus dokonał procesu zbawczego nie tylko fizycznie lub tylko przez świadomość i wolę, ale przez całą swoją *Osobę*. Akt zbawienia staje się faktycznie urzeczywistniony ostatecznie dopiero wtedy, gdy człowiek przyjmie dzieło Jezusa swoją osobą, w tym materialnie i duchowo. Bez tej percepcji ze strony osoby ludzkiej dzieło Odkupienia nie byłoby dziełem realnym – św. Augustyn mówił, że ten, kto przyjmuje Chrzest, realnie rodzi Jezusa Chrystusa. Chrzest jako sakrament to nie tylko zjawisko wody ani tylko moc fizycznego dźwięku słów, lecz jest to znak empiryczny, przez który – jak przyrzekło Objawienie – Osoby Boże udzielają się osobie ludzkiej. I podobnie można tłumaczyć personalistycznie wszystkie problemy teologiczne.

Personalizm rosyjski

Włodzimierz Sołowjow (1853-1900)

Władimir Sołowjow, syn historyka Siergieja Sołowjowa (1820-1879), urodził się w Moskwie 28 stycznia 1853r. Jego matka, Polyxena Władimirowna, była z pochodzenia Polką, a jednym z jej przodków był myśliciel Hryhorij Skoworoda (1722-1794). W. Sołowjow został przyjacielem i powiernikiem Fiodora Dostojewskiego (1821-1881). W

przeciwieństwie do Dostojewskiego, Sołowjow był przychylnie nastawiony do Kościoła rzymsko-katolickiego. Był zwolennikiem pojednania – (ekumenizm, soborność) – między Kościołem prawosławnym a Kościołem rzymsko-katolickim – i w końcu, „poprzez przyjęcie określonego etycznego i społecznego punktu widzenia” nawrócenia na wiarę rzymsko-katolicką.

Sołowjow uprawiał filozofię opierającą się na filozofii hellenistycznej (Platon, Arystoteles i Plotyn) oraz tradycji wczesno-chrześcijańskiej, z elementami buddyzmu, tradycji hebrajskiej i kabalistycznej (Filon z Aleksandrii). Studiował także gnostycyzm i dzieła Walentyna. Jego filozofia religijna była synkretyczna, i łączyła filozoficzne elementy z różnych religijnych tradycji z prawosławiem i jego własnym doświadczeniem „Sofii” (Sofiologia).

Mikołaj Łoski (1870-1965)

Mikołaj Łoski swą koncepcję nazywał *personalizmem intuicyjnym*. Urodził się na Łotwie, swoje życie zawodowe spędził w St. Petersburgu, Nowym Jorku i Paryżu. Był ojcem chrześcijańskiego teologa Władimira Łoskiego. M. Łoski urodził się 6 grudnia 1870 r. w Kräslava na Łotwie (Rosja carska). Jego ojciec, Onufry, był Rosjaninem o polskich korzeniach i prawosławnym chrześcijaninem; jego matka Adelajda Przylenicka była Polką wyznania rzymsko-katolickiego.

W 1947 r. Mikołaj Onufrijewicz Łoski zaczął wykładać teologię chrześcijańską w Prawosławnym Seminarium Teologicznym św. Włodzimierza, rosyjskim seminarium prawosławnym w Nowym Jorku (1947-1950). Napisał książkę *Historia filozofii rosyjskiej* (Kęty 2000). W 1961 r., po śmierci jego słynnego syna, Władimira Łoskiego, który był chrześcijańskim teologiem, M. Łoski udał się do Francji. Ostatnie cztery lata życia spędził tam chorując. Zmarł 24 stycznia 1965 r. w Paryżu.

Mikołaj Bierdiajew (1874-1948)

Mikołaj Bierdiajew urodził się w okolicach Kijowa, w czasach Rosji carskiej 18 marca 1874 r. w rodzinie arystokratycznej. Jego ojciec, Aleksander Bierdiajew, pochodził z rodziny

arystokratycznej, która od wielu pokoleń zamieszkiwała w Kijowie i w Charkowie. Bierdiajew wybrał karierę intelektualisty i w 1894 r. podjął studia na *Uniwersytecie Kijowskim*. W 1904 r. Bierdiajew ożenił się z Lidią Truszow i małżonkowie przenieśli się do Sankt Petersburga, stolicy Rosji i ośrodka działalności intelektualnej i rewolucyjnej. W książce *Christianity and Social Reality* opowiada o swym przejściu od Marksa do Chrystusa oraz o swym rozczarowaniu rewolucjonistami i Kościołem prawosławnym. W 1920 roku Bierdiajew uzyskał tytuł *profesora filozofii* w Uniwersytecie Moskiewskim.

Bierdiajewa ostatecznie wydano z Rosji we wrześniu 1922 roku. Stał się jedną z 160 osób, które starannie wyselekcjonowano, i do której to grupy należeli wybitni pisarze, badacze i intelektualiści, których poglądy władza bolszewicka uznała za budzące zastrzeżenia, a którzy zostali skazani na wygnanie na tzw. „*statku filozofów*”. Wypędzeni, o których tutaj mowa nie popierali ani carskiego reżimu ani bolszewików, gdyż woleli mniej despotyczne formy rządów. Były wśród nich osoby domagające się wolności osobistej, rozwoju duchowego, zwolennicy etyki chrześcijańskiej, oraz grupa ludzi kierujących się zdrowym rozsądkiem i wiarą.

Gdy przebywał we Francji, Bierdiajew napisał *piętnaście książek*, w tym większość tych, które można określić jako najważniejsze w jego dorobku. Zmarł w domu przy swoim biurku, gdzie pracował w Clamart, pod Paryżem, 24 marca 1948 roku.

Personalizm włoski

Antonio Rosmini-Serbati (1797-1855)

Antonio Rosmini-Serbati był twórcą personalizmu włoskiego. Jako kapłan katolicki założył zgromadzenie zakonne *l'Istituto della Carità*. Był zaangażowany w dialog Kościoła z ówczesnym życiem politycznym regionu i otwarty na idee demokracji liberalnej. Zaangażował swój potencjał intelektualny we wspieranie budzącej się samoświadomości narodowej Włochów, w oparciu o ideę konfederacji państw budowanej

wokół autorytetu duchowego Piusa IX. Papież najpierw zaprosił go do współpracy w opracowaniu konstytucji państwa, potem jednak jego idee przegrały z partykularną rozgrywką polityczną (doraźny sojusz militarny przeciw Austrii). Rosmini wycofał się do Piemontu, kontynuując swą twórczość pisarską. Dwie jego książki znalazły się na indeksie ksiąg zakazanych, po jego śmierci zaś, w konsekwencji silnych tarć politycznych, następny papież zaakceptował potępienie 40 tez rzekomo pochodzących od Rosminiego. Zachował do śmierci miłość do Kościoła i z pokorą przyjmował przeciwności. O nim na Uniwersytecie Gregoriana w Rzymie pisał pracę doktorską Albino Luciani, późniejszy papież Jan Paweł I. Jan Paweł II w Encyklice *Fides et ratio* w 1988 r. wymienił Rosminiego wśród wybitnych filozofów chrześcijańskich naszych czasów (obok E. Stein, J. H. Newmana, J. Maritaina, E. Gilsona i W. Sołowjowa), którzy genialnie potrafili łączyć wysiłek intelektualny z duchem wiary (nr 74). Natomiast 1 lipca 2001 r. Kongregacja Nauki Wiary *Notą* podpisaną przez Kard. J. Ratzingera zrehabilitowała Rosminiego, uznając nieporozumienie w potraktowaniu jego osoby. W roku 2007 został ogłoszony Błogosławionym.

Według Rosminiego, nikt nie może nadać, bądź cofnąć żadnego prawa osobie, ponieważ „osoba ludzka jest ludzkim prawem subsystentnym” (*la persona dell'uomo è il diritto umano sussistente*), samą istotą prawa. Zawiera w sobie wszelkie elementy konstytutywne wchodzące w zakres definicji prawa. Jeśli osoba jest prawem, wszelkie inne normy prawne z niej wynikają (*personalizm prawny*).

Luigi Stefanini (1891-1956)

Luigi Stefanini urodził się 3 listopada 1891 roku w Treviso. Stefanini rozwinął w pełni personalizm włoski. Jego personalizm streszcza się w stwierdzeniu: „Byt jest osobowy, wszystko zaś co nie jest w bycie osobowe mieści się w produktywności osoby jako środek wyrazu i komunikacji pomiędzy osobami” (*Personalismo sociale*, Roma 1979, 7). Byt ma wartość jako osoba, to zaś co nie jest osobowe, nabiera znaczenia jedynie w odniesieniu do osób. Stefanini poddaje krytycznemu badaniu doświadczenie wewnętrzne i doświadczenie logiczne. Stwierdza on wyższość tego, co duchowe nad tym, co

empiryczne. Podkreśla wyjątkowość i indywidualność osobową. Rozumność nie jest dla niego kategorią absolutną, aprioryczną, ale czymś wcielonym w dynamiczną strukturę „ja”, które zmierza ku swemu statusowi personalnemu. Jego personalizm oparty jest o ontologiczną kategorię bytu: znaczy jednak coś więcej. Przy czym nie zmierza on do zastąpienia metafizyki bytu inną metafizyką osoby, lecz do urzeczywistnienia się tej pierwszej metafizyki w drugiej, jako jej ostateczne uściślenie - personalizacja egzystencji.

Stefanini aplikował personalizm do wielu dziedzin: do etyki, pedagogiki, estetyki oraz życia wspólnotowego. Stworzył prawdziwy system personalistyczny, który prezentował w wielu swoich publikacjach, np. *La mia prospettiva filosofica* (Padova 1950); *Metafisica della persona e altri saggi* (Padova 1950); *Personalismo filosofico* (Brescia 1960); *Personalismo sociale* (Roma 1979), *Personalismo educativo* (Roma 1955). Można go uznać za głównego przedstawiciela włoskiej myśli personalistycznej.

Andrea Milano (1938-)

Andrea Milano urodził się 9 lutego 1938 roku w Neapolu. Studiował teologię w Uniwersytecie św. Tomasza z Akwinu w Rzymie oraz filozofię w Uniwersytecie Federico II w Neapolu. Kontynuował swoje studia w Europie (Bamberg, Kolonia, Berlin, Londyn, Oksford, Edynburg) i w Ameryce (Nowy Jork, San Francisco). Ks. Milano studiował również w Jerozolimie w Ziemi Świętej. Jest współzałożycielem włoskiego pisma *Filosofia e Teologia*. Należy do Komitetu Naukowego *Hermeneutica*.

Andrea Milano jest profesorem teologii dogmatycznej uniwersytetu w Bari i Neapolu, wybitnym historykiem pojęcia osoby, autorem prac: *Persona in teologia* (Roma 1996) oraz *La Trinità dei teologi e dei filosofi. L'intelligenza della persona in Dio* (Napoli 1987). W 1987 roku Andrea Milano oraz Antonio Pavan wydali kompendium zatytułowane *Persona e personalismi* (Neapol 1987). W 2006 roku Milano napisał artykuł *Il paradosso persona* zamieszczony w książce *Dire persona, oggi* (Brescia 2006, s. 89-115).